

МЕТОДИ НАВЧАННЯ СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ

Тетяна Дорошенко,

канд. пед. наук, ст. викладач Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка

Одне з основних завдань загальноосвітньої школи — вчити школярів сприймати мистецтво як невід'ємну частину їхньої духовності, тобто здатності до активного засвоєння і відтворення світу художніх цінностей. Адаже в сучасних умовах розрив між наявною художньою культурою учнів і справжніми цінностями мистецтва дедалі збільшується і загрожує відчуженням молоді від його світової скарбниці.

Тому формувати у молодших школярів навички музичного сприймання — актуальне завдання музичної педагогіки.

Відомо, що під час безпосереднього сприймання музики у дітей домінує активна емоційна діяльність, спрямована на фіксування настроїв, які виникають під впливом музичного твору і виявляються через реакції та відповіді. Ознайомлення з твором викликає загальну емоційну реакцію на сприйняте і потребує усвідомлення. Завдяки цьому відбувається «настроювання» учня на глибше сприймання музичного твору, виявлення його художньо-естетичного значення. Цьому допоможе навичка розрізнення емоційних настроїв твору, завдяки якій юний слухач буде не лише емоційніше реагувати на музику, а й свідомо фіксувати власні емоції та настрої, що, виникаючи в конкретно-почуттєвій формі, дістають вираження у вербальній.

Основою музики є інтонації людської мови. Проте інтонаційна виразність мови в музиці досягає сили, досконалості й гнучкості, які для мовлення недоступні. Тому музика яскравіше, ніж мова, виражає емоції людини. Музична інтонація — втілення художнього образу у звуках. За своєю природою музичний образ може існувати лише в часі, що пояснюється процесуальною природою музики. Оскільки безпосередній вплив музики триває стільки, скільки звучить твір, особливого значення набуває активізація свідомості школярів, суть якої полягає у виділенні найважливіших з інтонаційного погляду елементів і зв'язуванні їх у логічну лінію. Реалізація цієї вимоги потребує оволодіння школярами навичкою спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору.

Діти молодшого шкільного віку мають невеликий емоційно-естетичний досвід, не можуть орієнтуватися в розмаїтті настроїв, втілених у музичних творах, а тому

розвиток емоційної сфери дітей має відбуватися шляхом поетапного розширення кола естетичних емоцій.

Основою цієї роботи стала «Школа настроїв» В.Ражникова. За цим методом освоєння основних емоційно-естетичних модальностей відбувається одночасно на матеріалі декількох видів мистецтва — музики, поезії, живопису.

«Школа настроїв» охоплює ряд методичних прийомів: «Створи образ», коли дітям пропонують скласти короткі оповідання на основі власних спостережень за змінами настрою в різних життєвих обставинах, про особливості емоційного стану тварин, про явища навколишньої природи тощо; «Чашечка» передбачає збагачення лексичного запасу школярів, «Книжка — картинка — музика», коли діти, імпровізуючи, відтворюють настрої, емоції через звуки, барви, постичний ритм та шляхом порівняльного освоєння творів різних видів мистецтва переживають різноманітність емоційно-естетичних почуттів.

Робота розпочинається, коли школярі разом з учителем визначають основні настрої, в яких можуть перебувати люди, тварини, птахи. Для цього використовувався прийом «Створи образ».

Протягом експериментальної роботи діти створювали образи різних предметів, тварин, людей, наприклад: «години́к», «теплий дощ», «колючий дощ», «важкі кроки», «неслухняна дівчинка», «мама сумує», «радісна звістка» тощо. При цьому використовувалися сюжетно-рольові ігри, в яких через певну ситуацію відбувається своєрідне «вживання» у зміст завдання, коли учні намагаються створити заданий настрій, передати його в розповідях, рухах, співі. Запропонований сюжет таких ігор дає їм можливість пофантазувати, самостійно відтворюючи основні риси конкретного настрою людини, тварини чи ознак предметів, явищ природи. Ілюстративним матеріалом до такої роботи слугають різноманітні музичні твори, слухаючи які, учні визначають його відповідність певному образу, настрою.

До складу експерименту входили серії уроків, присвячених настроям «радісно», «сумно», «святково», «жартівливо», «трізно», «ласкаво», «схвильовано», «загадково» тощо. На цих уроках створювалися умови для одночасного сприймання учнями творів музики, літератури, образотворчого мистецтва. Корисними були завдання на зображальне втілення музичних і словесних текстів, тобто передачу загального настрою музичного або літературного тексту, а також тих чи інших рис характеру персонажа засобами живопису.

Розвиваючи словниковий запас дітей, пропонуємо підібрати слова-синоніми чи слова-антоніми, що орієнтують їх на пошуки найточніших, художньо-виражальних епітетів, визначень. До слова *радісний*

діти добирають слова-синоніми — *усміхнений, бадьорий, святковий, веселий, дзвінкий, яскравий*; антоніми — *сумний, похмурий, зажурений, жалібний, розчарований*.

Відтворюючи радісний настрій у малюнках, учні відзначають, що більш відповідними є світлі кольори: світло-зелений, рожевий, блакитний, білий, сріблястий. Під час гри на фортепіано звукових сполучень, які нагадують зазначені кольори, діти характеризують їх як просвітлені, яскраві, дзвінкі, грайливі звучання, що викликають радісні, світлі почуття.

Далі учням показуємо репродукції, тематично близькі згаданому віршу — «Весняний день» Ф.Ф.Майна, «Перша зелень. Травень» І.І.Левітана, «Травневе сонце» Ю.Мехоффера. Діти під час порівняння зі своїми малюнками знаходять ті ж самі кольори.

Для слухання творів музичного мистецтва були запропоновані «Ранок», «Весною» Е.Гріга, «Весна» — Концерт №1 — частина 1 із циклу Концертів для скрипки з оркестром «Пори року» А.Вівальді.

Для повнішого розуміння почуття радості, викликаного звучанням музичних творів, дітям пропонувалося передати словами безпосереднє враження від них, дати характеристику їх загального настрою.

Яскрава виразність вірша та картин допомогли учням відчутти настрій, втілений у музичних творах. Якщо в момент висловлення суджень про музику учні стикалися з труднощами, їм пропонувалося таблиця, виотовлена на основі «Таблиці емоційно-естетичних визначень» О.Я.Ростовського. Це уможливило повніший, точніший і глибший опис вражень від твору.

Так, характеризуючи емоційні стани твору «Весною» Е.Гріга, школярі за допомогою таблиці обрали такі епітети — *чарівний, зворушливий, задушевний, ліричний, ніжний, м'який, ласкавий, лагідний, теплий, сердечний, проникливий, світлий, радісний, яскравий, дзвінкий, веселий, стрімкий, прозорий*.

Корисними на цьому етапі експериментальної роботи виявилися такі завдання:

а) прослухати музичний твір, визначити його загальний настрій;

б) використовуючи таблицю емоційно-естетичних визначень, виділити ознаки, які відповідають настрою, що виник під час прослухання твору;

в) відібрати музичні твори, що викликають подібний настрій;

г) підібрати до запропонованого поняття, яке відображає певний емоційний настрій, поняття-синоніми, антоніми.

Засвоюючи основну емоційно-естетичну сутність твору, діти вбирають естетичну інформацію. Це збагачує їхній власний «фонд» естетичного досвіду, образного мислення, розширює лексичний запас. Учні вчать досить точно відчувати і виявляти відтінки естетичних настроїв і образів твору.

Другий етап формування в молодших школярів навичок музичного сприймання — це розвиток у них навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору.

Його формування передбачає освоєння інтонаційно-образних комплексів, які є проявом зовнішнього та внутрішнього світу (образи природи, настрої, характери тощо, виражені в музиці). На цій основі створюються передумови для одночасного збагачення слухового досвіду дітей відчуттям інтонаційно-логічного розвитку твору.

«Школа художнього образу» — умовна назва роботи, яка допомагає дітям збагачуватися інтонаційними враженнями через розвиток вміння виявляти основні інтонації твору, стежити за їх розвитком, відчувати жанрові ознаки, інтонаційну змістовність виразальних засобів.

Музична інтонація споріднена за своєю виразністю з мовною інтонацією, жестами, рухами, пластикою тіла, тому прийоми «Школи художнього образу» (інтонаційні ігри-вправи, інтонування поетичного тексту, інтонування музики пластикою, лінією, кольором, «руйнування образу», оточення музики «віялом» схожих інтонацій, демонстрування єдності інтонаційних особливостей різних художніх втілень), що ґрунтуються на глибокій спорідненості мовної і музичної інтонації, враховують психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку (асоціативність мислення, сенсомоторний характер сприймання, схильність до гри, прагнення до творчості тощо).

Під час пояснення терміна «музична інтонація» увага дітей зверталася на те, що свою виразність черпає вона з мовної інтонації. На початку цієї роботи разом з учнями згадуємо, що життя сповнене найрізноманітніших настроїв, почуттів, характерів. Розповісти про них чи визначити їх можна тільки за допомогою виразного мовлення. Наведемо приклади інтонаційних вправ-ігор. Вчитель запитує: «Ви веселі?», «Ви задумаві?», «Ви бадьорі?» тощо, відповідно до змісту запитання змінюючи інтонаційне забарвлення. Учні повинні в такому ж настрої відповісти. При цьому можна навмисно задавати запитання з неправильною інтонацією, щоб діти зрозуміли її важливість для передачі змісту. Наприклад, з радісною інтонацією запитати в дітей: «Ви сумні?» тощо.

Для з'ясування залежності відчуття дітьми музичних інтонацій від сприймання ними виразності мовлення можна пропонувати різні завдання. Наприклад, учитель відтворює на інструменті кілька інтонацій, які відповідають змісту запитань («Ви сумні?», «Ви бадьорі?», «Ви веселі?», «Ви задумаві?»). Діти мають встановити цю відповідність. Пропонуючи також ряд інтонацій, можна запитати в учнів, яку за характером музику можна написати на основі цих інтонацій.

Поглиблюючи завдання, учитель пропонує дітям декілька рядків із різних віршів. Вони мають встановити, які з них за настроєм підходять більше до кожної із запропонованих інтонацій.

З метою пізнання єдності інтонаційних особливостей, виразальних засобів різних художніх втілень однакових явищ природи, навколишнього світу, образів тощо дітям пропонувалися різні типи завдань: а) знаходження образно-поетичної єдності основних

інтонацій художніх творів, які поєднані за будь-якими спільними ознаками (сюжет, жанр тощо). Наприклад, «Образ Весни у творах П.Чайковського, М.Лисенка, Е.Гріга, І.Шамо»; «Образи природи в картинах І.Левітана, А.Полюшенка, І.Шишкіна»; «Образ Осені у віршах Я.Щоголева, І.Драча, О.Толстого». Пізніше це завдання ускладнювалося підібраними дітьми художніми колекціями творів із запропонованих учителем різних видів мистецтва з метою з'ясування їх емоційно-інтонаційної спільності.

Зіставляючи твори музики, літератури та образотворчого мистецтва, близькі за задумом, але різні за матеріалом вираження, діти вчать знаходити не тільки сюжети, а й внутрішні емоційно-інтонаційні зв'язки, дізнаються і про роль виражальних засобів.

Навчившись виявляти основні інтонації твору, діти мають включитися в процес стеження за їх розвитком, адже музика — мистецтво часове, відображає безліч нюансів розвитку емоційних станів і викликає у слухачів різні почуття і переживання. Це передбачає створення таких умов сприймання музики, за яких діти могли б найбільш уважно прослухувати, спостерігати й оцінювати процесуальність динамічного розвитку музичного образу.

Проникнення слухачів в інтонаційну виразність музичної тканини значно поглиблюється завдяки злиттю музичної інтонації з пластичною. Тому для відчуття специфічності руху в музиці на заняттях дітям постійно надавалася можливість прояву природних почуттів у формі «вільного дирижування». Приступаючи до слухання різнохарактерних творів, діти одержували завдання: передати ходом, стрибками, пластичними рухами основні інтонації та їх зміни в процесі

розвитку музики, після чого вони упевненіше включаються в процес оцінювання вражень від почутого.

Слухаючи невеликі твори, учні доброяють засобами графічного малюнка їх інтонаційний розвиток. Виконані під час цієї роботи графічні малюнки свідчать про доступність для дітей молодшого шкільного віку графічного відображення музичного розвитку. «Переклад» музики, її емоційно-образного змісту засобами ліній дає змогу побачити в композиціях індивідуальні риси дітей, а також встановити творчу обстановку на заняттях.

Створюючи наочні лінії розвитку образів-емоцій, діти мають можливість встановити складніший взаємозв'язок між ними, що допоможе пояснити сутність твору, визначити його естетичну цінність.

Сформованість у школярів навички оцінювання є результатом взаємодії уміння розрізняти емоційні настрої твору та спостереження за його інтонаційно-логічним розвитком.

В оцінних судженнях школярів спостерігається посилення глибини та послідовності викладу думок про емоційно-образний зміст твору, який учні, що дуже важливо, переказують на основі власних почуттів і настроїв, викликаних музикою.

Таким чином, сприймання музики школярами значною мірою залежить від сформованості у них навичок розрізнення емоційних настроїв, спостереження за інтонаційно-логічним розвитком та оцінювання музичного твору. Послідовне і цілеспрямоване оволодіння умінням слухати створює умови для подальшого музичного розвитку учнів, досягнення ними емоційно-естетичного змісту музичних творів, розширює можливості пізнання музичного мистецтва.

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Ольга Варакута,
аспірантка Тернопільського державного
педагогічного університету ім. В.Гнатюка

Одним із аспектів розвивального навчання в сучасній початковій школі є оволодіння молодшими школярами уміннями аналізувати, порівнювати і узагальнювати навчальний матеріал, що забезпечує формування у них понятійного мислення. Неабияку роль у розв'язанні даного завдання відіграє курс початкового природознавства.

На сьогоднішній день вивчення природознавства в початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст цього предмета складає система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя.

Насамперед, необхідно знати умови процесу формування природничих понять. Окремі вчителі вважають, що правильно сформульоване визначення поняття є показником його засвоєння учнями. Однак практика переконує, що визначення поняття — це лише частина процесу його формування. Повноцінне оволодіння поняттями, як засвідчують дослідники (О.Я.Савченко, Т.М.Байбара), передбачає такі етапи їх формування:

- мотиваційна і змістова підготовка до засвоєння понять;
- організація чуттєвого сприймання предметів або явищ;
- організація розумової діяльності, спрямованої на виділення істотних ознак;
- узагальнення і словесне визначення суті поняття, позначення його відповідним терміном;
- введення сформованого поняття в систему знань.